

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ (گرایش ایران اسلامی)

بررسی چگونگی سلطه سیاسی سلاطین دوره دوم
غزنوی بر هندوستان و تاثیرات فرهنگ ایرانی - اسلامی
بر تحولات مذهبی، فرهنگی، ادبی و هنری در آن
سرزمین

به کوشش
نسرین استواری

استاد راهنما
آقای دکتر سید ابوالقاسم فروزانی

استادان مشاور
آقای دکتر عبدالرسول خیراندیش
آقای دکتر حسین پوراحمدی
اردیبهشت ماه ۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظهارنامه

اینجانب نسرين استواری دانشجوی رشته ی تاریخ ، گرایش تاریخ ایران اسلامی دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی اظهار می کنم که این پایان نامه حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی که از منابع دیگران استفاده کرده ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته ام . همچنین اظهار می کنم که تحقیق و موضوع پایان نامه ام تکراری نیست و تعهد می نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم . کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین نامه مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضا:

چکیده :

غزنویان مردمانی ترک نژاد از ناحیه ترکستان بودند . سردمداران این سلسله در شمار بردگانی به حساب می‌آمدند که بر اثر ابراز لیافت در دستگاه امیران سامانی ترقی نموده و به مناصب بالای لشکری و کشوری دست یافتند . شالوده تاسیس دولت غزنوی در سال ۳۵۱ ق . به دست آلتگین ، یکی از دولتمردان شورشی آل سامان ، در غزنه بنیان نهاده شد . اما اهمیت سیاسی این اقدام چهارده سال بعد با جلوس سبکتگین (که از بندگان لایق آلتگین بود) بر تخت حکومت آشکار گردید و با انقراض سامانیان و دستیابی سلطان محمود غزنوی بر خراسان و دست‌اندازی وی بر سرزمین‌های تحت سیطره دیگر حکومت‌های محلی ایران ، سلسله غزنوی به عنوان تنها یکه‌تاز قدرت در پهنه‌ی وسیع سرزمین ایران ، مسئولیت خطیر حراست از فرهنگ و سنت‌های کهن ایرانی را بر عهده گرفت .

رویداد مهم و مرتبط دیگری که نقش این دودمان را در تاریخ سیاسی ایران ممتاز و متمایز می‌سازد ؛ آغاز پیشروی سلاطین غزنوی به سمت مرزهای هندوستان بود . این امر از آنجا که ترکان غزنوی خود در فرهنگ غنی و پر مایه‌ی ایرانی مستحیل گشته ، و دربارشان سرشار از صاحب‌منصبان ، علما و هنرمندان ایرانی بود ؛ می‌توانست نقطه‌ی عطفی در استحکام هر چه بیشتر پیوندهای دیرینه‌ی میان ایران و شبه قاره‌ی هند گردد .

در این میان عنصر جدیدی که در مراودات میان این دو کشور نقش تعیین کننده‌ای ایفا کرد ، دین مبین اسلام بود . پس از آنکه سبکتگین باب فتوحات در هند را گشود ، سلطان محمود غزنوی به عنوان سلطان غازی در جهاد با هندوان ، گوی سبقت از دیگران ربود . پس از آن سنت جهاد با کفار تا زمان آخرین سلاطین غزنوی ، که پس از شکست در برابر غوریان ، بر متصرفات خود در هند به مرکزیت لاهور فرمان می‌راندند ، ادامه یافت .

دوره دوم حکومت غزنوی ، به جهت از دست رفتن بخش‌های وسیعی از ولایات ایرانی امپراطوری و معطوف شدن توجه سلاطین غزنه بر متصرفات هندی ، از اهمیت بسیاری برخوردار است . در همین زمان است که حجم تاثیرات فرهنگی ، هنری و مذهبی ایران بر هندوستان به چندین برابر افزایش یافت و روند رو به رشد عوامل یاد شده ، به نهادینه شدن چشمگیر دین اسلام و فرهنگ و هنر ایرانی در آن سرزمین انجامید . تاثیرات همه جانبه‌ی فرهنگی ، مذهبی ، ادبی و هنری ایران بر هندوستان تا زمان استقرار استعمارگران انگلیسی بر آن سرزمین و حتی در زمان حاضر برقرار مانده است .

کلید واژه : غزنویان ، هندوستان ، تحولات مذهبی ، تاثیرات فرهنگی و ادبی ، اقتباسات هنری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۳	فصل اول
۴	۱-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق
۴	۲-۱ هدف تحقیق
۵	۳-۱ پیشینه‌ی تحقیق (مروری بر تحقیقات داخلی و خارجی)
۶	۴-۱ روش تحقیق
۶	۵-۱ سوالات تحقیق
۷	۶-۱ فرضیه‌های تحقیق
۸	۷-۱ نقد و بررسی منابع :
۸	الف (تاریخ های عمومی :
۹	ب (تواریخ سلسله‌ای :
۹	پ (تواریخ محلی :
۱۰	ت (کتب جغرافیا و سفرنامه‌ها :
۱۰	ث (آداب‌نامه‌ها :
۱۱	ج (دیوانهای شعر :
۱۲	چ (مروری بر تحقیقات جدید :
۱۴	فصل دوم
۱۴	زمینه ؛ شمه‌ای در باب جغرافیا و مردم سرزمین هند
۱۵	۱-۲- موقعیت جغرافیایی هندوستان
۱۸	۲-۲- تنوع نژادی و طبقات اجتماعی مردم هندوستان
۲۰	۲-۳- اشتراکات فرهنگی و اعتقادی هندوان و ایرانیان
۲۱	۲-۴- وجوه اشتراک اعتقادی و مذهبی هند و ایران
۲۳	۲-۵- روابط میان هند و ایران باستان
۲۸	۲-۶- روابط هند و ایران پس از اسلام
۳۴	فصل سوم
۳۴	چگونگی شکل‌گیری حکومت غزنوی
۳۵	۳-۱- البتگین و تصرف غزنه

- ۳-۲- پیشینه‌ی مختصری از شهر غزنه ۳۷
- ۳-۳- جانشینان البتگین ۳۸
- ۳-۴- آغاز فرمانروایی سبکتگین ۴۰
- ۳-۵- اسماعیل بن سبکتگین ۴۵
- ۳-۶- سلطان محمود غزنوی ۴۸
- ۳-۷- سلطان محمد بن محمود ۵۴
- ۳-۸- سلطان مسعود بن محمود ۵۶
- ۳-۹- واقعه ماریکله و سلطنت دوباره محمد بن محمود غزنوی ۶۱
- ۳-۱۰- فرمانروایی مودود بن مسعود ۶۳
- ۳-۱۱- سلطنت ناپایدار مسعود دوم و علی بن سلطان مسعود (بهاءالدوله) ۶۵
- ۳-۱۲- عبدالرشید بن محمود ۶۶
- ۳-۱۳- جمال الدوله فرخزاد غزنوی ۶۸
- ۳-۱۴- سلطان ابراهیم ۶۹
- ۳-۱۵- سلطان مسعود سوم ۷۱
- ۳-۱۶- شیرزاد غزنوی ۷۲
- ۳-۱۷- ارسلان شاه (ملک ارسلان) ۷۳
- ۳-۱۸- بهرامشاه ۷۴
- ۳-۱۹- خسروشاه و خسرو ملک آخرین سلاطین غزنوی ۷۵
- فصل چهارم ۷۷
- شماه‌ای درباره چگونگی چیرگی سلاطین غزنوی بر هندوستان ۷۷
- ۴-۱- سبکتگین آغازگر فتوحات غزنویان در هند ۷۸
- ۴-۲- فتوحات گسترده‌ی سلطان محمود در هند ۸۰
- ۴-۳- سلطان مسعود اول و هندوستان ۸۷
- ۴-۴- اقدامات سلطان مودود در هندوستان ۸۹
- ۴-۵- اقدامات جانشینان مودود در هندوستان ۹۱
- ۴-۶- اوضاع هندوستان در زمان سلطان ابراهیم ۹۱
- ۴-۷- فعالیت های مسعود سوم در هند ۹۳
- ۴-۸- هندوستان در زمان آخرین سلاطین دودمان غزنوی ۹۴

فصل پنجم.....	۹۹
بررسی نقش دودمان غزنویان در گسترش اسلام در هندوستان.....	۹۹
۵- ۱- پیشینه ورود اسلام به هندوستان پیش از ظهور غزنویان.....	۱۰۱
۵- ۲- غزنویان و گسترش اسلام در شبه قاره.....	۱۱۰
۵- ۳- نهادهای اسلامی پس از غزنویان ، در سلسله های بعدی هندوستان.....	۱۱۸
۵- ۴- بررسی نقش تبلیغاتی صوفیان در گرایش هندوان به اسلام.....	۱۲۵
فصل ششم.....	۱۳۱
نقش غزنویان در رواج زبان و ادب پارسی در هند.....	۱۳۱
۶- ۱- پیشینه مرادوات ادبی ایران و هند.....	۱۳۳
۶- ۲- بررسی احوال شعرا و ادبیات منظوم دوره غزنوی.....	۱۳۸
۶- ۲- ۱- شعرای زمان محمود غزنوی :.....	۱۴۰
۶- ۲- ۲- شعرای دوره دوم غزنوی.....	۱۴۶
۵- ۲- ۳- نثر دوره غزنوی.....	۱۵۰
۶- ۲- ۴- اعتلای دامنه زبان و ادب فارسی در هند در زمان غزنویان.....	۱۵۳
۶- ۳- نهادهای علمی زبان و ادب پارسی در سرزمین هند پس از فروپاشی غزنویان:.....	۱۵۶
فصل هفتم.....	۱۶۲
نقش مرادوات غزنویان با هند در تاثیرگذاری هنرهای ایرانی بر هنر آن سرزمین.....	۱۶۲
۷- ۱- روند تاثیرگذاری هنر و معماری ایران بر هندوستان :.....	۱۶۴
۷- ۱- ۱- تاثیرات هنر و معماری ایران باستان بر هند.....	۱۶۴
۷- ۱- ۲- پیشینه ی اقتباسات معماری هند از ایران در قرون اولیه اسلامی.....	۱۶۸
۷- ۲- غزنویان و رواج سبک های معماری ایرانی - اسلامی در هند.....	۱۷۱
۷- ۲- فتوحات غزنویان و آغاز روند تاثیرگذاری نقاشی ایرانی بر سبکهای هنری هندوستان.....	۱۷۷
۷- ۳- نقش غزنویان در نهادینگی سبک های موسیقی ایران در سرزمین هندوستان.....	۱۸۰
۷- ۴- فتوحات غزنویان و آغاز رواج تدریجی هنر خوشنویسی در هندوستان.....	۱۸۴
نتیجه گیری.....	۱۸۷
پیوست ها :.....	۱۹۱
پیوست شماره ی ۱ - نهادهای علمی زبان و ادبیات پارسی در عهد سلاطین گورکانی تا سلطه	
انگلیس بر هند :.....	۱۹۱

- پیوست شماره‌ی ۲ - : نهادینه‌گی سنت‌های معماری ایرانی - اسلامی در هند ، پس از
غزنویان : ۱۹۶
- ادامه‌ی تاثیر سنت های معماری ایرانی - اسلامی در هند ، در زمان گورکانیان ۱۹۸
- پیوست شماره‌ی ۳ - : بررسی نهادینه‌گی تاثیرات هنری غزنویان در مکاتب نقاشی گورکانیان
هند ۲۰۳
- پیوست شماره‌ی ۴ - روند نهادینه‌گی سبک‌های موسیقی ایرانی در ادوار بعدی هندوستان
..... ۲۰۶
- پیوست شماره‌ی ۵ - ادامه‌ی روند گسترش هنر خوشنویسی در هند ، پس از غزنویان ۲۱۰
- فهرست منابع : ۲۱۵
- فهرست شکل‌ها ۲۳۴

مقدمه :

در سال ۳۵۱ ه.ق، آلبتگین ، سردار شورشی ترک‌نژادی که در خدمت آل سامان ، به سر می‌برد ؛ حکومت محلی کوچکی در ناحیه غزنه تشکیل داد . تا آنکه در زمان محمود - فرزند سبکتکین یکی از غلامان و جانشینان آلبتگین - در سال ۳۸۹ ه.ق با سقوط سامانیان ، حکمرانان غزنه با نام سلاطین غزنوی ، وارث قلمرو وسیع سامانیان شدند .

پس از محمود دوران اقتدار حکومت غزنویان با شکست فاحش فرزندش مسعود از ترکمانان سلجوقی ، در سال ۴۳۱ ه.ق پایان پذیرفت ؛ اما از آن پس نیز غزنویان حکومت خود را به مدت بیش از یک قرن و نیم، تا سال ۵۸۲ ه.ق بر قسمت‌های شرقی قلمرو سابق که شامل قسمت اعظمی از خاک هندوستان می‌شد ، ادامه دادند ؛ این برهه‌ی تاریخی که با عنوان (دوره دوم غزنوی) شناخته می‌شود ؛ گرچه از جهت مسایل سیاسی و نظامی سیری قهقرایی دارد ، اما از لحاظ تاثیرات فرهنگی ، هنری و گسترش دین مبین اسلام و زبان و ادب فارسی در شبه قاره هند دارای اهمیتی فراوان است . (فروزانی ، ۱۳۸۶ ، ۲)

چنانچه لاهور، بعنوان مرکز حکومت متصرفات غزنویان در هند ، از بسیاری جهات به مثابه پایتخت دوم امپراطوری عمل می‌کرد . (باسورث ، ۱۳۷۸ : ۳۷۵) و بدین ترتیب باب ورود فرهنگ و عقاید ایرانیان مسلمان به هند باز شد تا اینکه سالها بعد امپراطوری گورکانیان هند که دین رسمی آنان اسلام و زبان رسمی قلمروشان پارسی بود ، تبدیل به یکی از بزرگترین سلسله‌های مسلمان جهان در زمان خود شدند و از خود آثار باشکوهی به یادگار گذاشتند که نمایانگر تاثیرات ویژه ای بود که ابعاد مختلف فرهنگ و هنر ایرانی از جمله : معماری ، نقاشی ، خطاطی و ... در آن متبلور بود (موداک ، ۱۳۴۵ : ۱۰۸ - ۱۰۹)

شرایط اجتماعی و اقتصادی و کاست طبقاتی مردم شبه قاره هند باعث شد که اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و عدالت‌جویانه دین اسلام در جامعه آن کشور نفوذ کند ؛ گرچه در برخی مناطق هند سپاهیان جنگجو نخستین تازه واردان مسلمان بودند اما بسیاری از مناطق هند از طریق علما و صوفیان مسلمان با اسلام آشنا شدند (یاری ، ۱۳۸۸ : ۹۸) و بخصوص در ابتدا تجار عرب بیش از همه به هندوستان آمدند و به کار بازرگانی پرداختند . (همان : ۹۹)

به‌طور قطع فرهنگ ایرانی و دین اسلام با تصرف هند توسط غزنویان به گونه مستحکمی در آن سرزمین گسترش یافته و نهادینه شد و پایداری این تاثیرات ایرانی - اسلامی، در جامعه و سلسله‌های بعدی هندوستان نیز بسیار مشهود است. ایران در این برهه‌ی زمانی - قرن ۴ و ۵ ه.ق - عصر طلایی تمدن ایرانی و اسلامی را تجربه می‌نمود، این روند تاثیرگذاری سلسله‌های ایرانی و مسلمان بر هندوستان، به طور مشخص از سلطه غزنویان آغاز شد و تا چندین قرن پس از آن، توسط دیگر حکومت‌های محلی بر هندوستان ادامه یافت؛ به نحوی که در حال حاضر اکثریت قریب به اتفاق کتابهای تاریخی، ادبی، فلسفی و علمی هند به زبان فارسی نگاشته شده و میزان این تاثیرات تا حدی است که اگر شخصی خواهان شناسایی تاریخ و تمدن هندوستان باشد، قطعاً باید با زبان فارسی و روند تاثیرات ایران بر این منطقه آگاهی و آشنایی در خوری داشته باشد. (جمشیدی بروجردی، ۱۳۷۲: ۲۹)

در پژوهش حاضر ضمن بیان پیشینه‌ی مختصری از تاریخ، قرابت‌های فرهنگی و نژادی و حتی اساطیری دو تمدن بزرگ همسایه (ایران و هندوستان) از زمان باستان تا قبل از روی کار آمدن غزنویان، به پژوهش ویژه‌ای از ابتدای تسلط آنها در زمان سلطان محمود و به طور اخص از آغاز کار سلاطین دوره دوم غزنوی خواهیم پرداخت. در این راستا پژوهش حاضر در هفت فصل به روشن نمودن فرضیات و سوالات تحقیق می‌پردازد.

فصل اول: کلیات

فصل دوم: شمه‌ای در باب جغرافیا و مردم سرزمین هند

فصل سوم: چگونگی شکل‌گیری حکومت غزنوی

فصل چهارم: شمه‌ای درباره چگونگی چیرگی سلاطین غزنوی بر هندوستان

فصل پنجم: نقش دودمان غزنوی در گسترش اسلام در هندوستان

فصل ششم: نقش غزنویان در رواج زبان و ادب فارسی در هند

فصل هفتم: نقش مراودات غزنویان با هند، در تاثیر گذاری هنرهای ایرانی بر آن

سرزمین

فصل اول

کلیات

۱-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق

پژوهش در باب تاثیر مناسبات ایران و هند در زمان سلاطین دوره دوم غزنوی ، از چند باب حائز اهمیت ویژه می‌باشد . در ابتدا اشاره به این نکته ضرورت دارد که ممکن است برای بسیاری از افراد ، روابط ایران و هند و قرابت‌های فرهنگی این دو قوم هم نژاد ، موضوعی باشد که به اندازه کافی مورد بحث و بررسی قرا گرفته باشد . این طرز تفکر تا حدی غیر واقع می‌نماید ؛ زیرا بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته یا در باب پیوندهای فرهنگی بین این دو قوم ، در گذشته‌های دور- از زمان آریایی‌ها و حکومت‌های باستانی و خدایان اسطوره‌ای- آنان بوده و یا مربوط به زمان معاصر و حیات اجتماعی و فرهنگی کشور هند به طور منفرد و نه در مقایسه با ایران و بیان تاثیر متقابلشان می‌باشد . در برخی از تحقیقات و کتابهای موجود ؛ اطلاعات گرانبهایی در باب روابط میان هند و سلاطین دوره دوم غزنوی وجود دارد ، اما این اشارات نیز مختصر و گذرا می‌باشد .

بنابراین همانگونه که اشاره رفت ، اهمیت و ضرورت پژوهش در باب این موضوع شامل موارد متعددی می‌باشد ، از جمله :

تاثیر متقابل مناسبات ایران و هند و همچنین بررسی همه جانبه این تاثیرات که علاوه بر جنبه‌های دینی و ادبی ، شامل شاخه‌های هنری ، تجاری ، آداب و رسوم و حتی تاثیرات فکری و سیاسی بر مردم و جامعه هندوستان ، نیز خواهد بود .

بررسی مقطع زمانی دوره دوم غزنوی از این نظر شایان توجه می‌باشد که مناسبات جدی ایران و هندوستان ، با تسلط سیاسی این سلسله بر قسمت هایی از هند آغاز شد و تا چندین قرن پس از آنها نیز ادامه یافت ؛ چنانچه تاثیراتی که حکومت غزنوی به طور جدی بر هندوستان گذاشت ، در زمان سلسله‌های مسلمان بعدی ، استمرار یافت و در حیات جامعه هند نهادینه شد .

۱-۲ هدف تحقیق

در میان پژوهش‌های انجام گرفته در باب هند ، چنانکه گفته آمد کمتر پژوهشی به بیان روابط متقابل سیاسی ، فرهنگی و تاثیرات تمدن‌های هند و ایران بر یکدیگر ، آنها هم در برهه‌ی خاصی از زمان - دوره دوم غزنوی - به طور خاص و گسترده پرداخته است . هدف این تحقیق بررسی این مناسبات در یک دوره زمانی معین و تاثیر آن بر جنبه‌های مختلف حیات اجتماعی ، فرهنگی و سیاسی دو تمدن بخصوص بر هندوستان می‌باشد ؛ که بالطبع در حکومت‌های مسلمان پس از آن نیز استمرار یافت و سر منشا تحولات بسیاری گشت .

۳-۱ پیشینه‌ی تحقیق (مروری بر تحقیقات داخلی و خارجی)

با تاملی در منابع موجود در باب ایران و هند در برهه زمانی حکومت غزنویان ، می‌توان این منابع را به دو دسته : منابع مرجع و متقدم ، سپس منابع دست دوم و متاخر تقسیم کرد .

درعموم منابع دست اول ، در باب تاریخ سیاسی غزنویان و گاهی مناسبات آنها با هندوستان در ضمن بیان دیگر مطالب ، چنانکه رسم تاریخ نگاری در قدیم بوده ، اشاراتی کوتاه یا مفصل آورده شده است .

در کتب متاخر و مقالات تحقیقی جدید نیز مطالب ارزشمند چندی به طبع رسیده است ؛ که بیشتر به بیان تاریخ سیاسی غزنویان پرداخته و فصل هایی را نیز به مناسبات آنان با هند یا تاثیرات ادبی ، هنری و مذهبی آنان اختصاص داده‌اند . از این کتب می‌توان به : پژوهش استادانه باسورث در زمینه تاریخ غزنویان ، *غزنویان / از پیدایش تا فروپاشی* اثر ارزشمند دکتر سید ابوالقاسم فروزانی ، *سلطنت غزنویان* از خلیل الله خلیلی و *حیات و اوقات سلطان محمود غزنوی* اثر محمد ناظم و نیز بررسی‌های انجام گرفته توسط دکتر عباس اقبال و عباس پرویز اشاره نمود ؛ و نیز در زمینه گسترش اسلام که از مهمترین دلایل لشکر کشی سلاطین غزنوی به هند بود نیز چه به صورت تالیفات مستقل و چه در خلال دیگر مطالب ، به این موضوع پرداخته شده است از جمله : کتاب (*فتح نامه سند یا چچنامه*) اثر : علی بن حامد کوفی ، بطور مفصل به آغاز لشکرکشی‌های مسلمانان به سند در زمان امویان و به فرماندهی محمد بن قاسم می‌پردازد و نیز کتاب (*علل گسترش اسلام*) اثر : سرتوماس آرنولد ، گسترش اسلام را در بسیاری از کشورها از جمله کشور هندوستان مورد بررسی قرار داده است ؛ که هرکدام از این منابع به نوبه خود اثری ارزشمند و قابل استفاده و بررسی برای پژوهشگر این دوره می‌باشد .

از آنجا که هدف این پژوهش بررسی تاثیرات همه جانبه مناسبات ایران و هند ، در دوره دوم سلاطین غزنوی می‌باشد و تاثیرات این دوره به حیطه زبان و ادب فارسی و هنر ایرانی - اسلامی نیز کشیده می‌شود ، بررسی کتب تذکره و از همه مهمتر دیوانهای شاعران مطرح در این زمان ، از جمله : دیوان مسعود سعد سلمان ، فرخی سیستانی ، منوچهری دامغانی ، عنصری و دیگران بسیار ضروری است . نیز بررسی پژوهش هایی که در باب تاثیرات هنر و معماری غزنویان و هند در این دوره مطالبی آرایه می‌دهند مفید خواهد بود .

منابعی که در بالا به آنها اشاره شد ، بیشتر به شرح تاریخ سیاسی دوره دوم غزنوی پرداخته و در خلال دیگر مباحث ، به ذکر مختصری از مناسبات فرهنگی ، ادبی ، مذهبی و ... میان هند و ایران بسنده نموده است ؛ در حالیکه در پژوهش حاضر ، بررسی همه جانبه و مفصل تاثیر و تاثرات این دو فرهنگ بر یکدیگر مورد تاکید است .

۴-۱ روش تحقیق

در این پژوهش بنابر نیازهای موجود در باب تفهیم موضوع ، روش تحقیق به صورت کتابخانه‌ای خواهد بود . به این طریق که از تمام منابع موجود : منابع اصلی و دست اول ، منابع و کتب متاخر ، مقالات و پایان‌نامه‌های موجود ، سایت‌های اینترنتی و دیگر منابع استفاده خواهد شد ، نکته‌برداری به روش فیش‌نویسی صورت می‌پذیرد و سپس فیش‌های اخذ شده از هر منبع بر حسب توالی و تقارن زمانی و موضوعی دسته‌بندی و تنظیم شده ، و با استفاده از قواعد مربوط به تحقیق تاریخی ، مانند قانون علیت و نیز ضوابطی مانند رجحان عقلی و اعتبار منابع به حیث راوی و... به تحلیل و تعلیل در باب موضوع مورد بحث پرداخته می‌شود و سپس مطالب مدون شده و به رشته تحریر در خواهند آمد

۵-۱ سوالات تحقیق

پرسش‌هایی که پژوهش حاضر سعی در پاسخگویی به آنها دارد عبارتند از :

۱- آیا تسلط غزنویان مسلمان بر قسمت‌هایی از سرزمین هند در دوره دوم غزنوی موجب تغییراتی در آیین هندوان شد؟

۲- مناسبات غزنویان و هندوان در مسایل فرهنگی و هنری چه تاثیراتی از خود به جای گذاشت؟

۳- با سیطره غزنویان به عنوان سلسله‌ای ایرانی بر هند ، زبان ، ادب و فرهنگ پارسی تا چه اندازه به این سرزمین راه یافت و میزان پایداری این تاثیرات در سلسله‌های بعدی و جامعه هند تا چه میزان بوده است ؟

۱-۶ فرضیه‌های تحقیق

- ۱ - تسلط غزنویان مسلمان بر قسمت‌هایی از هندوستان ، دین اسلام با توجه به تعاملات و روابط میان این سلسله و مردم و شرایط موجود در جامعه هند و شعار برابری و عدالت خواهی اسلام بخصوص مورد اقبال اقشار محروم هند واقع شد و در نتیجه ، موجبات شناخت ، رسوخ و گسترش آن در میان هندوان به وجود آمد .
- ۲ - می‌توان به طور اخص : سلاطین دوره دوم غزنوی را به‌عنوان آغازگر روند گسترش هنر و فرهنگ اسلامی - ایرانی در منطقه هندوستان به شمار آورد ؛ چنانکه سبک‌های هنری ایران تا قرن‌ها به‌عنوان سرمایه و الگوی هنرمندان هندی مورد اقتباس قرار گرفت .
- ۳ - در تصرف هندوستان و سیطره بر آن ، بخصوص در دوره دوم غزنوی ، سلاطین این سلسله به‌عنوان حکومتگرانی ایرانی ، شالوده گسترش زبان و ادب فارسی و فرهنگ و هنر ایرانی را در این سرزمین پی‌ریزی نموده و باعث چنان رشدی در روند گسترش این تحولات شدند که تا مدت‌ها زبان فارسی ، زبان رسمی و درباری سلسله‌های بعدی هندوستان شد .

۷-۱ نقد و بررسی منابع :

در حیطه بررسی منابع دوره غزنویان و دیگر مباحث مورد بررسی در این پژوهش ، برای محقق دو گروه منابع دست اول و منابع متاخر و پژوهشهای جدید مورد استفاده می باشند؛ در این میان منابع دست اول خود به چند دسته تقسیم می شوند .

الف (تاریخ های عمومی :

الکامل فی التاریخ : عزالدین ابن اثیر (۵۵۵-۶۳۰ ق) در تالیف خود که شامل تاریخ عمومی عالم به عربی می باشد ؛ بجز آنکه از عراق و سرزمینهای مرکز خلافت خبر می دهد ، در دادن اطلاعاتی از شرق عالم اسلامی شامل تاریخ غزنویان و فتح خراسان بدست سلاجقه نیز غنی است . ابن اثیر حوادث را به ترتیب سال وقوع آنان ذکر نموده و بخصوص جلد دوازدهم و سیزدهم تاریخ او شامل اطلاعات ارزشمندی می باشد که در محدوده امپراطوری غزنوی روی داده است . از جمله به تخت نشستن و فتوح سلاطین غزنوی به ویژه در هند و مناسبات غزنویان با دربار عباسی و حکومتهای مجاور (باسورث ، ۱۳۷۸ : ۹ / فروزانی ، ۱۳۸۶ : ۱۰)

طبقات ناصری : منهاج الدین بن سراج جوزجانی (متوفی نیمه دوم قرن هفتم هجری) این تالیف از تواریخ عمومی به زبان فارسی است که بخش اعظم آن به تاریخ غوریان اختصاص دارد و در همین راستا مطالب ارزشمندی در باب روابط غزنویان و غوریان ارائه می دهد . این کتاب به بخشهایی تقسیم می شود و هر طبقه به ذکر رخدادها و حوادث سلسله ای ویژه اختصاص دارد . در طبقه ای که به ذکر سلاطین غزنوی پرداخته می شود ، مطالب مفیدی از ابتدای روی کار آمدن غزنویان ، از قدرت گیری آلبتگین تا انقراض این خاندان به دست می دهد . (فروزانی : ۱۱)

مجمع الانساب فی التاریخ : محمد بن علی شبانکاره ای (متوفی ۷۵۹ ق) این کتاب در شمار تواریخ عمومی به فارسی است که در عصر ایلخانان مغول به رشته تحریر درآمده است . مورخ در بخشی که به ذکر تاریخ غزنویان می پردازد ، اطلاعات منحصر به فردی ارائه می دهد که در منابع دیگر یافت نمی شود . به عنوان مثال پندنامه منسوب به سبکتگین تنها در این اثر یافت می شود . (باسورث ، ۱۳۷۸ : ۹)

زین الاخبار : اثر ابوسعید عبدالحی بن ضحاک گردیزی ، این کتاب نخستین تالیف مستقل تاریخی به زبان فارسی است که در عهد حکومت عبدالرشید غزنوی به رشته تحریر در آمد و از آنجا که گردیزی خود شاهد بسیاری از رویدادهای عصر غزنوی بوده است ؛ این کتاب شامل اطلاعات ارزشمندی درباره غزنویان از ابتدای قدرت یابی آلبتگین تا سال ۴۳۲ ق یعنی آغاز حکومت امیر مودود می باشد . (فروزانی ، ۱۳۸۶ : ۱۰)

روضه الصفا : میر خواند تالیف خود را در تاریخ عمومی عالم به فارسی تحریر نموده است . این کتاب در باب غزنویان و بخصوص رابطه آنها با سلاجقه حاوی مطالب ارزشمندی می باشد .

ب (تواریخ سلسله‌ای :

التاریخ الیمینی : ابونصر محمد بن عبدالجبار عتبی (متوفی ۴۳۱ یا ۴۲۷ ق) . عتبی تاریخ خود را با نثری متکلف و به زبان عربی نگاشته است . وی در خدمت دربار غزنویان بوده است . تاریخ یمینی که به جهت لقب سلطان محمود - یمین الدوله - به تاریخ یمینی شهرت دارد ، گرچه در باب بخش های غربی امپراطوری اطلاعاتی بیش از متصرفات هندی غزنویان بدست می دهد ، اما این کتاب به درستی از قدیمی ترین منابع در باب جهانگشایی های سبکتگین و سلطان محمود به شمار می رود . در حدود سال ۶۰۲ ق . ترجمه مختصری از تاریخ یمینی توسط جرفادقانی صورت گرفت که مورخین و محققین بعدی از این ترجمه استفاده نمودند . (باسورث، ۱۳۷۸ : ۸)

تاریخ بیهقی یا (تاریخ مسعودی) اثر ارزشمند ابوالفضل بیهقی می باشد . این نویسنده ، تقریباً تمام زندگانی خویش را در دربار محمود غزنوی و فرزندان وی ، تا زمان فرخزاد بن مسعود گذرانده و از دبیران دیوان رسالت غزنویان بوده است . کتاب تاریخ بیهقی شامل بیست یا سی جلد ، از آغاز سلطنت سبکتگین تا زمان سلطان ابراهیم را در بر می گرفته است . هر بخش از این کتاب به نام پادشاه وقت نام خاصی داشته است و مجموع این جلدها را به نام جامع التواریخ یا جامع من تاریخ آل سبکتگین می نامیده‌اند ؛ که تنها قسمت کوچکی از جلد پنجم تا نهم و قسمتی از جلد دهم که شامل طبقات مسعودی می شود و در این زمان معروف به تاریخ بیهقی است به ما رسیده است . (نفیسی، ۱۳۴۴: ۶۵-۶۴) این کتاب تقریباً گزارش کار روزانه دیوان غزنوی است و از آنجا که مولف خود شاهد بسیاری از رویدادهای روایت شده می باشد ، دانش وسیعی از اوضاع عصر خود با دیدی انتقادی و بیانی قابل اعتماد ارائه می دهد .

پ (تواریخ محلی :

تحقیق ماللهند : این تالیف ارزشمند توسط ابوریحان بیرونی (۴۴۲-۳۲۶ ه.ق) به زبان عربی نوشته شده و چنانچه شبه قاره هند را به صورت یک ایالت در نظر آوریم ، می توان آن را تاریخ محلی هندوستان به شمار آورد . این کتاب اثر ارزشمندی است که شامل منبع وسیعی از اطلاعات در باب فرهنگ ، علوم ، آداب و رسوم و اعتقادات مردم هندوستان است ؛ که با

بی‌طرفی مورخ و غور و دقت عمیق او در مسائل مختلف، ارزش والایی به خود گرفته است. (باسورث، ۱۳۷۸: ۱۱)

تاریخ فرشته یا (*گلشن/براهیمی*): در سال ۱۰۱۵ به وسیله‌ی محمد قاسم هندوشاه تالیف گردیده است. این اثر در تاریخ عمومی هند می‌باشد و در زمینه تاریخ غزنویان و تشکیل دیگر سلسله‌های مسلمان در هند دارای اطلاعات ارزشمندی است. در خلال روایات این کتاب می‌توان به تاثیرات ورود غزنویان به هند و اثرات آن از جمله میزان رسوخ و نهادینه‌گی اسلام و زبان فارسی در آنجا، مطالب مفیدی استخراج نمود.

ت) کتب جغرافیا و سفرنامه‌ها:

حدود العالم من المشرق الی المغرب: این کتاب در سال ۳۷۲ق. توسط مولفی ناشناس تحریر یافت و از آنجا که نزدیکترین تالیف جغرافیایی به دوره غزنویان است و از جغرافیای سرزمین‌های مرکزی امپراطوری غزنوی خبر می‌دهد، بسیار مفید بوده و در زمینه شناخت جغرافیایی و پراکندگی‌های قومی و مذهبی این نواحی اطلاعات ارزشمندی به دست می‌دهد. (باسورث، ۱۳۷۸: ۹)

احسن التقاسیم فی المعرفه الاقالیم: در حدود سال ۳۷۵ ق. به وسیله‌ی ابوعبدالله احمد مقدسی تالیف یافت. مقدسی شخصا از نواحی شرقی ایران دیدن نمود و شرح مبسوطی از موقعیت جغرافیایی و تمام جنبه‌های زندگی اقتصادی، رسوم محلی و اعتقادات مذهبی مناطقی که از آنجا دیدن می‌نمود، به رشته تحریر در آورد و از آنجا که بسیاری از این نواحی جزء قلمرو غزنویان بوده‌اند؛ در باب بررسی جنبه‌های مختلف زندگی مردمان و تاثیرات طولانی مدت سلطه غزنویان در آن نواحی حائز اهمیت می‌باشد. (مقدسی، ۱۳۶۱: ۶)

سفرنامه‌ی ابن بطوطه: این سیاح مراکشی سفرنامه خود را در حدود دو قرن پس از پایان سلطه غزنویان و مقارن با حکومت مغولان در ایران تالیف نموده است. از جمله نقاطی که ابن بطوطه بدانجا سفر نمود شبه قاره هند است. از توصیفات و اشاراتی که وی در باب حکومت‌های مسلمان آنجا، مذهب و آداب و رسوم مردم، علما و صوفیان مشهور آن دیار و ... دارد می‌توان مطالب ارزشمندی در باب نهادینه‌گی جنبه‌های مختلف تاثیرات ورود غزنویان به هند دریافت نمود. (ابن بطوطه، ۱۳۷۶: ۱۳)

ث) آداب‌نامه‌ها:

قابوسنامه تالیف عنصرالمعالی کیکاوس بن اسکندر، از واپسین پادشاهان دودمان زیاریان گرگان و طبرستان در سال ۴۷۵ق. به رشته تحریر درآمد. این دودمان خراجگذار غزنویان بوده و با آنان

خویشاوندی سببی نیز داشتند. کیکاوس خود چند سالی را در دربار مودود بن مسعود گذراند و از اینرو بسیاری از حکایات خود را در ستایش خلق و خو و شیوه فرمانروایی سلاطین غزنوی پرداخته است؛ که مورخ می تواند نکات ظریفی را از آن برگیرد. (عنصرالمعالی، ۱۳۴۲: ۴)

سیاستنامه: اثر ابوعلی حسن طوسی معروف به خواجه نظام الملک (۴۸۰-۴۸۵ ق.)

وزیر نامدار ملکشاه سلجوقی می باشد. نظام الملک قبل از ورود به دستگاه سلاجقه در خراسان و تحت حکومت غزنویان روزگار می گذراند. از اینرو نمونه دولت تمرکز یافته ای را که در سیاستنامه به سلاطین بی تجربه سلجوقی توصیه می کند، برگرفته از امپراطوری تحت حکومت محمود غزنوی است که در بسیاری از حکایات از او به عنوان الگوی شایسته مملکتداری یاد می شود. (باسورث، ۱۳۷۸: ۱۷)

چهارمقاله: احمدبن عمرسمرقندی مشهور به نظامی عروضی، وی در خدمت سلاطین غوری به سر می برد و تالیف خود را در حدود سال ۵۵۱ ق. به پایان برد. کتاب وی شامل حکایاتی در باره سلسله های اسلامی مشرق زمین از صفاریان تا قراختائیان می باشد. از نخستین مقاله این کتاب که در باب ماهیت دبیری می باشد؛ می توان در جهت شناختن اوضاع دیوانی و فرهنگی عصر غزنویان و از مقاله دیگری که در «ماهیت شعر» می باشد، راجع به شعرای بزرگ عهد غزنوی اطلاعات ارزشمندی بدست آورد. (فروزانی، ۱۳۸۶: ۲۶)

آداب الحرب و الشجاعة: فخرالدین مبارکشاه. بخشی از این اثر شامل آداب پادشاهان با تاکید بر فنون جنگی آنان است و بخش دیگر شامل فن حرب در بخش های شرقی عالم اسلام است. علاوه بر آنکه در این کتاب روایات تاریخی بسیاری درباره ی تاریخ غزنویان آمده، شامل شروح مفصلی نیز در باب جنگ افزارها و فنون جنگی سلاطین غزنوی و بخصوص فتوحات آنان در مقابل هندوان می باشد. (باسورث، ۱۳۷۸: ۱۸)

لطائف المعارف: تالیف ابومنصور عبدالملک ثعالبی نیشابوری (متوفی ۴۲۹ ق.) در عصر قدرت غزنویان نگاشته شده و در باب شهرهای مهم آن روزگار از جمله غزنین و دیگر بلد قلمرو غزنویان اطلاعات ارزشمندی ارائه می دهد.

ج) دیوانهای شعر:

بی گمان آثار شاعران و ادبای دربار غزنویان از آنجا که جزئیات زندگی پرتجمل سلاطین غزنوی و رجال برجسته دولتی را توصیف و فضای اجتماعی این محیطها را بازآفرینی می نماید، در نزد مورخ بسیار پراهمیت بوده و در استخراج اطلاعات تاریخی از میان اشعار می تواند کارساز باشد. از جمله شاعران بنام دوره غزنوی عنصری ملک الشعرا دربار محمود غزنوی است وی در سفرها و از جمله لشکرکشی هایی که به هند انجام می گرفت، از ملتزمین رکاب سلطان محمود به شمار می رفت. او در قصاید بسیاری فتوحات محمود را منظوم ساخته و اشعاری نیز در مدح

و ستایش اقدامات سلطان مسعود بن محمود ، امیر نصر - برادر محمود - و برخی رجال برجسته درباری سروده است. (دیوان عنصری ، ۱۳۴۲: ۱۶)

اشعاری که از فرخی سستانی به جای مانده نیز دارای ارزش تاریخی فراوان در باب حکومت‌داری و اقدامات سلطان محمود ، محمد و مسعود بن محمود غزنوی می باشد. در اشعار وی قصایدی نیز در مدح امیر نصر ، فرزندان و وزرا و بزرگان دربار این سلاطین دیده می شود که می تواند حاوی نکات ارزشمندی از جمله اعطای القاب و مناصب جدید و آگاهی از دیگر اقدامات ایشان باشد. (فرخی سیستانی ، ۱۳۴۹: ۶)

ابوالفرج رونی شاعر دربار سلطان ابراهیم و پسرش سلطان مسعود سوم بوده است. اشعار ابوالفرج از نظر اطلاعاتی که در باب فرمانروای هندوستان و اقدامات ایشان در آن نواحی می‌دهد ، حائز اهمیت فراوان است چنانکه سیف‌الدوله محمود ارشد اولاد سلطان ابراهیم و شیرزاد غزنوی فرزند سلطان مسعود سوم که یکی پس از دیگری به والیگری هندوستان منصوب شده بودند ، از جمله اشخاصی بوده‌اند که این شاعر در اشعار خود از اقدامات و فتوحات ایشان در هند بسیار سخن‌پردازی نموده است (دیوان ابوالفرج رونی، ۱۳۴۷: ۵- ۶)

چ (مروری بر تحقیقات جدید :

در ذکر از پژوهش‌های اخیر که در باب غزنویان قلم‌فرسایی نموده و محقق در باب تاریخ سیاسی ، اجتماعی این دوره و مناسبات سلاطین غزنوی با ملوک همجوار، از آنان بهره فراوان برده ، می‌توان از تالیف ارزشمند باسورث با نام « تاریخ غزنویان » و اثر کامل و گرانبهای سید ابوالقاسم فروزانی « غزنویان از پیدایش تا فروپاشی » نام برد. ناگفته نماند که در جلد چهارم سلسله تالیفات پژوهشگاه کمبریج نیز مطالب و تفاسیر مفیدی در باب تاریخ سیاسی غزنویان وجود دارد.

از آنجا که در این پژوهش سعی براین است که به بررسی تاثیرات مختلف غزنویان بر متصرفات هندی‌شان پرداخته شود؛ در باب تاثیر فرهنگ ایران و آیین اسلام در هند ، کتاب « تاثیر اسلام در فرهنگ هند » اثر تاراچند ، « مهاجرت تاریخی ایرانیان به هند » تالیف فرهنگ ارشاد ، « سرزمین هند » از علی اصغر حکمت ، « تاریخ هند » اثر دولافوز و کتاب « روابط فرهنگی ایران و هند » تالیف مینو سلیمی واز دواثر گرانبهای جواهر لعل نهرو در این زمینه با نامهای « کشف هند » و « نگاهی به تاریخ جهان » نام برد.

و اما در باب چگونگی رسوخ زبان و ادب پارسی در سرزمین هندوستان و برآمدن شاعران برجسته‌ی پارسی گوی در آن دیار ، تالیفات ارزشمند بسیاری صورت گرفته که در آن میان می‌توان از « پارسی گویان هند و سند » اثر هرامل سدارنگانی ، « تاریخ مختصر زبان و ادب فارسی در شبه قاره هند و پاکستان » اثر قاسم صافی ، « ادبیات اسلامی هند » از آنه ماری